

Миодраг Илић

ЈЕРЕТИК

драма у 10 слика

2007.

МИОДРАГ ИЛИЋ, драмски писац, романсијер и новинар, потиче из старе београдске породице трговаца и службеника. Завршио је Филозофски и Факултет драмских уметности (класа драматургије професора Јосипа Кулунџића, 1966).

У периоду од 1962. до 1990. написао је низ драмских текстова, који су приказани на многим сценама претходне Југославије, објављени или преведени на стране језике (*Илон – шичезли ѓрад, Пред слейим зидом, Вештац, Кафана у луци, Пуч, Сан зимске ноћи, Пси, Валцер њоручника Нидрижена, Ајис, Леџенда о земљи Лазаревој, Жанка, Вукоманов њовраћак*). Аутор је неколико радио-драма (*Поликарџ, Фонџана à la Медичи, Бродолом и како ѓа извесџи...*) и две телевизијске драме (*Којерник, Ојераџија*).

Његова драма *Пуч*, изведена први пут 1973. у крагујевачком Театру “Јоаким Вујић”, а потом 1977. у Београдском драмском и 1978. у Српском народном позоришту у Новом Саду, први пут се појављује у штампаном облику у четвртој књизи ове едиџије.

Илић је драматизовао роман Милана Кундере *Шала*, превео је с италијанског драму *Ема удова Ђокасџа* Алберта Савинија (Атеље 212) и с енглеског Милерову верзију Ибзеновог дела *Нејријаџељ на рода*. Сарађивао је с многим књижевним листовима и часописима, као позоришни критичар и есејист.

Од 1975. до 1979. био је управник Београдског драмског позоришта, а од 1982. до 1990. директор Дrame Народног позоришта, да би се вратио новинарству као директор Програма за иностранство РТС, уредник, аутор и водитељ емисија документарног жанра. Илић је аутор романа *Где је крај улице* (1995) и збирке новела *Излеџи у Амстердам* (2002).

Миодраг ИЛИЋ

ЈЕРЕТИК
драма у 10 слика

ЛИЦА

БАРУХ ДЕ СПИНОЗА
МИХАЕЛ, његов отац
РЕБЕКА, његова сестра
ФРАНЦИСКУС ВАН ДЕН ЕНДЕН
КЛАРА МАРИЈА, његова кћи
ТЕОДОР КЕРКРИНК
САУЛ ЛЕВИ МОРТЕИРА
ЈЕДАН РАБИН
УРИЈЕЛ ДА КОСТА
ЛОДЕВИК МЕЈЕР
ЈАН ДЕ ВИТ

Радња се дешава у Амстердаму и Хагу,
у другој половини XVII века.

НАПОМЕНА АУТОРА: Догађаји и личности у овој драми преузети су из обимне биографске литературе о славном филозофу Баруху де Спиноза, али су време и редослед збивања прилагођени драматуршким захтевима.

ПРОЛОГ

*Снажно, као ударац ѓрома, одјекне крик из мношћива ѓрла – истјо-
временно са свейлошћу која бљесне у облику широког млаза, усме-
реног на средину амстјердамске синагоге, и обасја 55-годишњег
Уријела да Косћу, ѓолунагог аскећу неуредне косе и браде, како
ѓоћнућ прима ѓоследње ударце бичем ѓо лећима шиараним крвавим
браздама. Гласови невидљиве гомили се расићају, злослућно дефор-
мисани, да би прешли у назално мумљање које осцилира, ѓоја-
чавајући се са сваким ударцем извршиоца казне, чије је лице у сенци
црне каћуљаче.*

*У дубини сцене, у ѓолућами, назиремо неколико рабина у белим и
сивим одорама, са каћуљачом на глави. Уријел, изнемоћео, јачући
прѓићушено, ѓада на колена. Један Рабин истјући из ѓапе и ѓурне му
главу према ѓлу.*

ЈЕДАН РАБИН: *(Гневно)*

... Подли превртљивче, да ли и сада тврдиш да је
Мојсијев законик вековна обмана, да су божије
заповести лаж смртника коме се господ наш Је-
хова никада није указао на Гори синајској?!...

УРИЈЕЛ: *(Изнемоћео, промукло)*
Не тврдим...

ЈЕДАН РАБИН: Ти, двоструко проклети и два пута прогнани, изо-
пачени богохулнице, Уријеле да Коста, да ли се
кајеш за издају вере својих предака? Да ли данас,
осмог априла 1640-е године, изјављујеш да се по-
срамљен, гнушајући се јереси, враћаш нашим ис-
конским веровањима, и да поново ступаш под
окриље ове свете синагоге? Да или не?

УРИЈЕЛ: Да, кајем се, гнушам..

ЈЕДАН РАБИН: Јеси ли за свагда избацио из срца прљаву сумњу у
исинитост бога, сведржитеља неба и земље? Да ли
се одричеш гнусног пантеизма и опаких мисли?

УРИЈЕЛ: Јесам, одричем се...

ЈЕДАН РАБИН: Гласније, да те чују сви правоверни Јевреји Ам-
стердама!

УРИЈЕЛ: *(Последњом снагом)*
Одричем се..!

ЈЕДАН РАБИН: Твоју загађену душу очистио је тридесет и девет удараца бичем. Лези сада на ово свето тле, пољуби освештани под, да часни и верни чланови наше заједнице прекораче твоје грешно тело, изражавајући презир, како би ти, бедни човече, схватио да си трун праха земаљског, безначајна нула у свемиру којим влада воља божја!...

Гурнуј на њле, Уријел њриљуби лице уз њод. Један Рабин и за њим Извршилац Казне ѡрекораче ѓа и несѡану. Хор који мумла до сѡише врхунац ѓласносѡи. Уријел се ѡридиѓне с муком, јечећи.

УРИЈЕЛ:

(Понижен, јецајући, болно)

..Бог је поље жита, склад дугиних боја, сунце које тоне у море на заласку... Бог није лицемерно клањање, ни обредна церемонија... Није проливена крв мученика и жртвованих... убијање и тамничење... Сломиле сте моје тело, затровали ме самоћом прогнаног ... Моја зла слутња хрли у сусрет ужасима. Видим да ће се, као у окрутном Египту, воде река претворити у крв јеврејску, да ће огањ, куга, чиреви и скакавци, смрт нејачи и дуга тама очаја, пратити вековима Мојсијево племе... Враћајући се из изгнанства, помирен са судбином, рекао сам да ћу бити и мајмун међу покорним мајмунима. Али, не, не могу!... Ја, Уријел да Коста, бирам смрт уместо срамоте...

Одјекне ѡуцањ. Уријел ѡрекрије лице рукама и клоне на ѡод.

Заѡамњење.

СЛИКА 1.

Учионица приватне школе Францискуса ван ден Ендена у Амстердаму: три дрвена пулића на којима се пише стојећи, велики глобус, шелеској на стаљку, човечји костур у природној величини, две три столице и столица уз леви зид, велики свећњак, разнобојни вишраж на широком прозору у дубини, зрде на шаваници... Јућиро. Оскудна свећлост северног неба пробаци се кроз прозор као на Вермеровим сликама. На сцени је Клара Марија, плавокосо девојче које тек треба да порасте, у дугој хаљини циркизне боје са холандском кацицом на глави. Споро, удубљена, прелистава књижу, стојећи уз један од пулића. С лева улази Барух де Спиноза, црномањаста дугокоси 18-годишњи младић, сувоњав, бледо лице, у црној сасвим једноставној одећи. Скида високи шешир, накашље се... Клара га погледа и одмери од главе до пете, па се врати својој књизи.

- БАРУХ: Добар дан... Господин Ван ден Енден је поручио да могу данас да почнем...
- КЛАРА: Имате ли ви неко име?
- БАРУХ: Барух де Спиноза. Зову ме Бенто.
- КЛАРА: Бенто? Што ће рећи "благословен" на хебрејском, зар не? Јесте ли ви заиста благословени?
- БАРУХ: Не бих могао рећи...
- КЛАРА: Шта бисте то у нашој школи започели?
- БАРУХ: Поправљање мог латинског.
- КЛАРА: Да бисте, помоћу латинског, учили математику, физику, хемију, астрономију, можда медицину..?
- БАРУХ: Филозофију.
- КЛАРА: Филозофија је паукова мрежа: обухвата све друге науке.
- БАРУХ: Збуњујете ме, госпођице...
- КЛАРА: Клара Марија, кћи Францискуса – нека врста помоћног наставника.
- БАРУХ: Једино дете на универзитету!
- КЛАРА: Хоћете рећи жена? А жена је жена зато што то није сама изабрала. Него, да видимо колико знате латински, смушени господине. Преведите: In Institutis comparo vos brutis; in Novelles caecisores estis catellis, et tamen creamini Doctores! О, tempora, o mores!

- БАРУХ: Овако... “У институцијама сте као животиње; у новелама сте више слепи него штенад, па ипак од вас праве докторе! О, времена, о обичаји!”
- КЛАРА: Хм, није лоше.
- БАРУХ: А сад, госпођице, од мене задатак за вас. Quid pluma levius? Pulvis. Quid pulvere? Ventus. Quid vento? Mulier. Quid muliere? Nihil.
- КЛАРА: То је дрскост! Стидите се, господине.
- БАРУХ: Шта сте могли очекивати од нас, докторске штенади? ... Хоћете ли превести, молићу...?.. Добро, ја ћу. “Шта је лакше од пахуљице? Прах. Шта од праха? Ветар. Шта од ветра? Жена. Шта од жене? Ништа.”
(*Смеје се*)
Јесам ли положио пријемни испит за школу вашег уваженог оца?
- КЛАРА: Бубалица! Обична бубалица!... Латински језик је узвишен као... као амстердамска катедрала. Хорацијеви стихови су као музика оргуља... Ваља имати срца и слуха.
- БАРУХ: О superbe, mors super te, cur superbis...?
- КЛАРА: (*Почиње да се жесџи*)
Ја – охолица?! Ја?...
- БАРУХ: Охолице, смрт је над тобом, зашто си охола!
- КЛАРА: Како се усуђујете да тако разговарате са мном? Знате ли ко сам ја?
- БАРУХ: Претпостављам да сте женка папагаја.
- КЛАРА: Како?... Шта то значи?
- БАРУХ: Значи да сте седећи у овој школи, на часовима латинског, почели да понављате све што сте чули!
- КЛАРА: (*Повређена, цикне, удара ѓа обема рукама у ѓруди, док се он церека*)
Abominato in loco sancto!... Abominato...

С десна улази Францискус ван ден Енден, Кларин оџац, круџан четрдесетогодишњак облоџ лица и џрбуха, разбарушен, ѓрлаџ, живахан, боемски сџонџан, у смеђем чоханом руху.

ФРАНЦИСКУС: Клара, смири се, кћери!... Зар сте се већ потукли?... А ти си, младићу, онај Јеврејин, Михаелов син?

БАРУХ: Јесте, ја сам, господине.

ФРАНЦИСКУС: Клара, донеси нам купе и боцу.

Клара изиђе, њошио ошине њољледом Баруха и исиљеи му се.

ФРАНЦИСКУС: Као што видим, код Кларе си положио испит.
(*Смеје се*)

Та мала је мој помоћник. Откако јој је мати умрла, преузела је и ову кућу, и мене, и студенте... Чујем да си нека мудра главица? Хвали те учени рабин Бен Израел.

Клара се враћа с боцом црног вина и двама сребрним кућама које сиушиа на сиочии. Францискус налива вино. Пружи једну кућу Баруху. Овај одбија. Клара ња њољледа њодсмешљиво и оде.

ФРАНЦИСКУС: Хајде, узми...

БАРУХ: Хвала, ја не пијем.

ФРАНЦИСКУС: Забрањује ти вера, шта ли? Нека то буде наша мала тајна. Учити језик латинских песника и филозофа, а никад не лизнути вино – то ти је исто као кад би доживотно водио платонску љубав! “Ко добро пије, добро спава; ко добро спава, не греши; ко не греши, стићи ће у небо.” Ерго: “Ко добро цуга, стиже у небо!”... Како ти оно беше име?

БАРУХ: Барух...

ФРАНЦИСКУС: Реци, Баруше, шта ће теби латински језик?

БАРУХ: Читајући књиге тражим одговоре на нека питања...

ФРАНЦИСКУС: Сви одговори су у једној речи: демократија. Власт народа!... И у још једној: смрт краљевима. Знаш ли ко је умро? Једно од највећих сумњала свих времена, најјачи ум сунчевог система – Декарт.

БАРУХ: Декарт – мртав!?

ФРАНЦИСКУС: Да, стигла тужна вест из Штокхолма. Јадни добри стари Рене. Научио нас је да се служимо мозгом, да никоме не верујемо на реч. Хајде, испиј то за његову вечну славу.

*(Даје му куџу с вином, Барух невољно њојије
џуџиљај)*

Ето, видиш, није те згромио Јехова!... Баш њега
брига за твоју трезвеност.

(Иронично, смејући се)

Откако се огласио Мојсију из запаљеног грма у
пустињи, и откако му је утрапио оне таблице са
заповестима, дигао је руке од вас, Јевреја.

БАРУХ: Да, моја питања тичу се управо библије и предања
о Мојсију.

ФРАНЦИСКУС: Библија и Мојсије! Замршена прича...

БАРУХ: И невероватна.

ФРАНЦИСКУС: Слушај, хајде са мном у Америку!

(Долива му вино)

Ја, католик, верник за овај пакосни свет, а сум-
њало између четири зида, и ти, Јеврејин који има
прегршт питања за Јехову, створићемо Нову Хо-
ландију – идеалну државу правде и једнакости! А,
шта кажеш?

БАРУХ: *(Исија вино, Францискус му њоново сија)*

Морам много да научим да бих разумео природу и
људе, да бих проникнуо у бога.

ФРАНЦИСКУС: Акција, а не речи! Речи су шупље говно кроз које
дува ветар охолости! Делање, момче! Рушити бу-
ђаве звонике лажи, бацити витриол чињеница у
лице верских паразита! То је мој циљ. Отићи са
тла прокурване Европе. Изградити идеалну Нову
Холандију у Америци!...

БАРУХ: *(Исија вино, њочиње да сајлиће језиком)*

Ћутите, прогласиће вас за јеретика...

ФРАНЦИСКУС: *(Викне)*

Ја јесам јеретик, млади господине! Ово је холанд-
ска република, овде је мисао слободна. Све сам ја
покушао, момче. Био сам свештеник, члан Ису-
сове братије у Антверпену, па су ме шутнули због
богохулне радозналости.

БАРУХ: Сетите се Ђордана Бруна.

ФРАНЦИСКУС: Бојиш се дакле?

БАРУХ: Морам имати неки разлог за храброст.. У глави
ми је ковитлац. Роје се питања...

ФРАНЦИСКУС: Бекон, Галилео, Декарт! Наука ће ти дати одговоре. Математика, физика, медицина. Отвори очи! Све што видиш око себе има свој узрок и разлог, све је у међусобној зависности и повезаности. И мрав и пуцањ грома. Микроскопом и телескопом продрећемо до бога...

БАРУХ: А шта је с душом, како душу објаснити?

ФРАНЦИСКУС: Врло просто. Стање душе зависи од стања тела. Није иста душа у сиромашку који гладује, и душа богатог моћника. Ја, знаш, имам две душе: једну кад сам трезан и једну кад ме Бах Дионис узме под своје! ...

БАРУХ: Зар се не бојите својих речи, докторе Ван ден Енден?

ФРАНЦИСКУС: Нећу више да се скривам, да се покуравам шарлатанима који грме са проповедаонице.

БАРУХ: Ако вас добро разумем, учитељу, ви дајете предност материји над духом. Али, ни ви, ни многи други, немате довољно доказа за такву тврдњу. Шта ми знамо о праузроку овог света?... Да ли је почетак живота изван људи? Толико је дилема, учитељу...

ФРАНЦИСКУС: Напунили су ти главу којештаријама.

БАРУХ: Књиге наших пророка и мудраца ме збуњују. У њима је више сумње него истинске вере. Највећи браниоци поткопавају веру, јер се служе разумом. Ни Талмуд, ни Бен Герсон, Ибн Езра, Хасдај Крескас, Ибн Гебирол – нигде не кажу ко смо, одакле долазимо, куда идемо, где је истински бог, у нама или у заталасаном мору, у бескрају васионе, где..?

ФРАНЦИСКУС: Свиђаш ми се, момче! Од моје си сорте! Тако је – истраживање, експеримент, истина! Слобода да засечемо у оболело ткиво и пронађемо узрок болести!...

С десна улазе Клара и Теодор Керкринк, младић Барухових година, кићњасито одевен, са њрстиењем на рукама, негован. Њеџова одећа је ошворене боје, а видљив је и златан крст на грудима. Обоје засијану и поспайрају зачуђено двојицу поднајићих.

КЛАРА: Оче!...

- ФРАНЦИСКУС: Кога си нам то довела?
- КЛАРА: Ово је господин Теодор Керкринк.
- ТЕОДОР: Слуга сам ваше учености, господине.
- ФРАНЦИСКУС: Тако? ...Ти си дакле тај тулипанов пупољак?
(Баруху)
Његов тата згрће паре узгајањем и извозом лала!
Уновчава необуздану страст Европе за цветовима
у облику умањеног нокшира!
(Смеје се)
- КЛАРА: Тата, Теодор је наш будући студент, баш као и
господин Спиноза.
- ТЕОДОР: Част ми је.
(Рукује се са Францискусом, ња зајим са Барухом)
Па, кад почињемо?
- ФРАНЦИСКУС: Много сте нестрпљиви, младићу!... Нека те Клара
упути у деклинације и коњугације, а ја ћу мало да
отпочинем до ручка...
- БАРУХ: А ја..?
- ФРАНЦИСКУС: Ти – ти медитирај о Тори, Хагади и чудесима
Мојсијевим. Зар Мојсије није нахранио народ
небеском маном и напојио га водом која је по-
текла из стене усред пустиње? Али, пардон, прет-
ходно је ударио стену штапом!...
(Кикоће се нацврцано)
Е, да је покуљало вино... Смрт краљевима, живела
Нова Холандија!..
(Одђега удесно и изиђе)
- КЛАРА: Па, господо, почећемо од имена девет муза у
латинском језику. Оне су Талија, Уранија, Мелпо-
мена, Полихимнија, Ерато, Клио, Калиопа, Еу-
терпа, Терпсихора...
- ТЕОДОР: Која је од њих била најлепша? Да ли је имала
платмеће око као ви?...
(Гледа је ојчињен)
- КЛАРА: Ласкавче!.. Оне оличавају уметност, знање, дух...
- БАРУХ: А једна од њих, Талија, водила је руку комедио-
графа Плаута, који вели у Менехмима: “Није ти
здрава глава, младићу”!

- ТЕОДОР: Моја глава!.. Смете ли то да поновите?!..
- КЛАРА: Нећете се ваљда гушати овде, у храму Вергилија, Хорација, Сенеке, Овидија. Хоћу да пружите руку један другоме, како би то учинили римски патрицији!

Барух њружи руку Теодору. Овај је њрихвати, рукују се.

- КЛАРА: Вратимо се латинском. Нека нам Барух изговори неку латинску пословицу.
- БАРУХ: Qui capit uxorem litem capit atque dolorem. Qui caret uxire lite caret atqu dolore.
- КЛАРА: Ви опет са вашим подбадалицама!
(Кревељи се, карикирајући његове речи)
“Ко узима жену, узима свађу и бол. Ко нема жене, нема свађе ни боли.” Јесте ли ви женомрзац?
- БАРУХ: Боже сачувај! Est bellum bellis, bellare puellis. “Лепо је ратовати с лепим девојкама”!

Клара му ујуји дуџ њоџлед и њрсне у смех. Барух њрихвати њен смех. Теодор их њосмајира смркнушо.

Затјамњење.

СЛИКА 2.

Угао собе у кући породице Де Синоза. Михаел, оцац Барухов, средовечан, мршав, блед, болесџан и физички оронуо, са јеврејском кайицом на џемену и џрадиционалним сџиралним увојцима косе који му џадају низ образе, седи у великој наслоњачи. Преко њеџових ноџу џребачен је вунени џрекривач. Однекуд се чује оџкуцавање зидноџ часовника који оџомиње да је вече џоодмакло . Из седмо-кракоџ свеџњака доџире жуџа свеџлосџи.

МИХАЕЛ: (Зове)
Ребека...
(Пауза. Гласније)
Ребека!...

Улази Ребека, Барухова сесџира, девојка обичноџ, неуџадљивоџ из-џледа, црноџуџа, у џамучној хаљини џамне боје која скрива њену женсџивеносџи, баш као и комад црне шџанске чџије на џлави.

РЕБЕКА: Изволите, оче!?

МИХАЕЛ: Ко је то долазио док сам спавао?... Као да сам чуо нечији глас.

РЕБЕКА: Рабин Мортеира. Није дозволио да вас пробудим. Хтео је да разговара с вама о Баруху.

МИХАЕЛ: Опет? Шта је мој својеглави син опет згрешио?

РЕБЕКА: Увек исто. Његова настрана питања и необуздан језик.

МИХАЕЛ: Надао сам се да ће умети да води породичну трговину боље од мене. А он пролази кроз ову кућу као авет, мисли су му бог зна где. Не види никога. Ћути. А кад отвори уста, саблазни цело верско училиште, и професоре-рабине и колеге-студенте.

РЕБЕКА: Плашим се за њега, оче...

Улази Барух са џовећом књиџом џод џазухом.

МИХАЕЛ : Ох, ево младог господина!... Поново је долазио рабин Мортеира, твој професор.

БАРУХ: Очекивао сам тако нешто.

РЕБЕКА: Хоћете ли мало чаја, оче ?.. А ти, брате?

МИХАЕЛ: Да, хвала.
(Барух џоџврди џлавом).

Ребека изиђе.

- МИХАЕЛ: Да се ти и ја, Бенто, погледамо очи у очи. Добро, разумем, завршио си највише школе, нећеш у наше стовариште, смрди ти бурад са харингама, грозиш се пацова...
- БРУХ: Не толико пацова, колико целе те буке и смеше шпекулација, подвала, хазарда, панике и уцена.
- МИХАЕЛ: Од те смрадне буке и смеше живи већ дванаест поколења Спиноза. Но, молим, у реду, мој син прекида ланац трговања и хоће да буде рабин...
- БРУХ: Никад то нисам рекао, оче.
- МИХАЕЛ: Како, нећеш да будеш рабин? Зашто си протраћио толике године над књигом...
- БРУХ: Бог ми указује друкчији пут.
- МИХАЕЛ: Бог?!
- БРУХ: Да, јер бог је разум.
- МИХАЕЛ: Разум! Разум је подсмех гоја богу!... Прича се да си пришао неверницима, да залазиш у кућу оног изопаченог авантуриста Ван ден Ендена? Шта ти уопште хоћеш?
- БРУХ: Хоћу да боље упознам хришћане и њихову науку.
- МИХАЕЛ: Они немају науке! Они презиру наше свете књиге.
- БРУХ: Баш као и ми њихове. А веома смо слични.
- МИХАЕЛ: Не можемо бити слични. Наша вера, наша мудрост, старије су стотинама година од Христа, од њихових апостола и светаца. Све у шта гоји верују узели су од наших предака.
- БРУХ: Слажем се. У библији је исто толико бесмислица колико у Тори. Ирски надбискуп Ашер извео рачуницу да је бог створио свет за један дан и то тачно 4004-те године.
(Смеје се)
А бискуп Лајтфут је још прецизнији: каже да је свет створен двадесет и трећег октобра 4004-те у девет сати изјутра!
- МИХАЕЛ: Којешта!

- БАРУХ: Ако је Адам први човек, ако га је бог створио од земље, зашто га је онда Микеланђело на слици у Ватикану приказао са пупком?
(Смеје се)
 И како то да ниједном теологу није засметао тај пупак? “Човека створеног од земље” – родила је, дакле, мајка! Знаш ли шта то доказује? – Да је људска уобразиља произвела и Адама и бога према људском обличју!
- МИХАЕЛ: Па шта? Јеси ли ти тај који ће променити хиљаде година веровања? Угледај се на мог стрица, Абрахама, који је као старешина јеврејске заједнице, окупљао нашу браћу, који није уносио раздор.
- БАРУХ: Знам. Поносим се тиме.
- МИХАЕЛ: Не, ти се стидиш. Тражиш бољу веру!
- БАРУХ: Ја сам верни следбеник, твој и Абрахама де Спиноза. И баш зато хоћу да саопштим истину о богу, о почетку света... Да окупим људе око истине.
- МИХАЕЛ: Истине о богу! Јеси ли ти толико охол или луд?
- БАРУХ: Зашто нам је бог дао мисао, а другим створењима није? Зар није тиме исказао жељу да мислимо и да му се приближимо разумевањем његове суштине?
- МИХАЕЛ: Подизао сам те како Талмуд учи. А изрека наших отаца гласи: “Мудри, будите опрезни у речима својим, како не бисте заслужили изгнанство...”
- БАРУХ: Али, у Талмуду пише и то да “нема поштовања до науке” и да ће “мудри баштинити част”!
- МИХАЕЛ: Нисам довољно учен. Ја те сада сасвим просто питам: од чега ћеш живети, учени господине?
- БАРУХ: Од својих књига.
- МИХАЕЛ: Та роба није нарочито тражена. Слушај ме добро... Запали смо у дугове, Бенто. Моји послови су пропали.

Улази Ребека. Носи ђослужавник са шољама чаја. Чувши ђоследње Михаелове речи, засјане у сенци. Прислушкује.

- БАРУХ: Свестан сам тога, оче.

МИХАЕЛ: Откако је вода продрла у онај брод и уништила пошиљку сувог грожђа из Малаге, нисам се опоравио.. Осим тога, исплатио сам гаранцију за дугове пријатеља.. Ми, Јевреји, опстајемо само зато што пружамо руку своме брату, дављенику, што спасавамо једни друге... То је завет наших предака... Човек је био на ивици банкрота, гарантовао сам за његову наруцбину меницом... И сад, ето... Ништа не остављам ни теби, ни твојој сестри...

БАРУХ: Ко је теби пружио руку!?

МИХАЕЛ: Болестан сам, сине. Ко ће позајмити новац ономе чији су дани одбројани!... Немам сна због тебе и Ребеке...

Ребека уноси чај, додаје им шоље.

РЕБЕКА: Барух има занат.

БАРУХ: Ја сам добар оптичар. Не брини за мене, оче, увек ћу моћи да обезбедим парче хлеба.

РЕБЕКА: А ја? Шта ће бити са мном?... Нисте ме удали, оче, кад је било време...

МИХАЕЛ: Ко би узео кћи пропалог трговца.? Ко?.. Моји послови су одавно сумњиви. Мораћеш, Ребека, да се помириш са скромном будућношћу. Остаје, хвала богу, ова кућа. Разговараћу још са могућним женицима...

РЕБЕКА: *(Обуздавајући сузе)*
Стид ме је, оче, што ме нудите као на сточној пијаци!
(Бризне у њлач) .

БАРУХ: *(Загрли је)*
Не плачи, Ребека. Бринућу о теби.

МИХАЕЛ: Окрени се, сине, послу који доноси новац. Употребии свој ум да обновиш овај дом. Не хули на веру своју, клони се хришћана и њихове покварености... Ох!...
(Ухваћии се обема рукама за грло, гзуши се, лице му се зрчи од бола).

РЕБЕКА: *(Крикне)*
Оче!... Нисте ме удали!...Оче!..

Затамњење.

СЛИКА 3.

Приватна школа Францискуса Ван ден Ендена. Клара стоји за једним од туловића удубљена у неку књижу. С десне стране улази Теодор, у одећи од скупоцене сјајне црне свиле, са великом белом крајном, гологлав.

- ТЕОДОР: *(Усмехује се)*
... Ноге су ми се укочиле... Тај на страни пијани сликар... Како се, доврага, зове?
- КЛАРА: Господин Рембрант.
- ТЕОДОР: Убедио је нашег професора Тулпа да му позирамо за слику “Час анатомије”. Молим те лепо, нас седморица, професор и сецирани леш били смо непомични пуна два часа!...
- КЛАРА: *(Смејући се)*
Дакле, и леш је био непомичан?
- ТЕОДОР: Још како! Кад би мој отац знао да ми овде тајно распарчавамо мртваце, забранио би ми да студирам медицину. Он је побожан човек!
- КЛАРА: Кад би твој отац знао од колике је то важности за будућег лекара, дао би мало више новца за ову школу.
- ТЕОДОР: Мој отац је доживео тежак ударац.
- КЛАРА: Какав ударац?
- ТЕОДОР: Један морнар је појео са сланином цео брод.
- КЛАРА: Шта то говориш? Да ти није час анатомије попутио памет?
- ТЕОДОР: Морнар је појео са сланином луковицу лале, мислећи да је то црни лук. А та луковица је била донесена из Турске. Вредела је више од целог брода, јер би се од ње добили милиони цветова.
- КЛАРА: *(Прсне у смех)*
Појео човек милионе форинти – са сланином!...
- ТЕОДОР: То није смешно. Срећом, луковица је била делом осигурана код Источноиндијске компаније. Од те несреће он свакога дана иде у цркву. Моли се да ја постанем лекар.

- КЛАРА: Кажи му онда да медицина проучава унутрашњост људског тела, а ту унутрашњост можемо упознати само ако је неко дефинитивно непомичан.
- ТЕОДОР: Добро, али чему позирање и сликање?
- КЛАРА: Господин Рембрант и мој отац деле уверење да наука и уметност раде за будућност. Буди захваљан што си овековечен на тој слици, јер ће твоје кромпирасто лице бити пред очима људи и после стотину година.
- ТЕОДОР: Моје лице кромпирасто? Да ли бар нешто вреди на мени?
- КЛАРА: Новац твог тате. А душа ти је варљива, прелива се тамо и вамо.
- ТЕОДОР: Та душа уме да воли, да буде привржена...
(Приђе јој иза леђа, она се извије и искорачи устјрану)
... Уме да чека...
- КЛАРА: Да ли ти то покушаваш да ми изјавиш љубав?
- ТЕОДОР: Моја љубав струји овом кућом, прати те, лебди свуда где си ти... И ти то знаш!
- КЛАРА: Слаткоречиви лупежу!... Сви бродови, све луковце лала, форинте и сланина твог тате нису довољни да ме освоје. Ја тражим од свог човека да буде...
- ТЕОДОР: ... као онај ћутљиви Јеврејин? Признај!
- КЛАРА: Он нема иза себе никога и ништа. Загонетан је, крије мисли и осећања.
- ТЕОДОР: Иноверац је. Ми смо за њега омражени "гоји". Није достојан тебе. Не може те усрећити човек који хода по небу... с главом на доле!
- КЛАРА: И ја сам често на небу. С главом међу звездама...
С леве стјране улази Барух. Тргне се кад их угледа. Осећа се нелагодно.
- БАРУХ: Професор Ван ден Енден је поручио да дођем... Неко жели да разговара са мном..?
- КЛАРА: Један важан човек. Мој отац ти је поручио да га овде сачекаш. ... Бенто, да ли твоја душа струји овом кућом, да ли лебди изнад некога..?

- БАРУХ: Не разумем..
 ТЕОДОР: Ти ми се подсмеваш, Кларо!... Онај непокретни леш је боље друштво од вас за будућег анатома!
(Увређен, одлази десно).
 БАРУХ: Какве су то двосмислености?
 КЛАРА: *(Женски њровокајивно)*
 Између мене и Теодора Керкринка постоји једна мала тајна.
 БАРУХ: И браве на вратима примећују да је он заљубљен у тебе.
 КЛАРА: У позоришним комадима које пише мој ћакнути отац Он воли Њу, а Она воли неког другог.
 БАРУХ: А кога Она воли у овом нашем свакодневном позоришту?
 КЛАРА: *(Огорчено, ња све вајреније, до суза)*
 Оног који њу не примећује као жену, већ само као латински коњунктив; једног умишљеног, једног хладног и далеког филозофа. Ти ме презиреш као и све друге “гоје“!...
 БАРУХ: Не презирем те!
 КЛАРА: Можда ме волиш?
 БАРУХ: *(Сјусџи џон, сасвим смирено)*
 ... Да, Кларо. Све више.
Она ѓа зајрли и ѡрслони ѓлаву на њејове ѓруди.
 БАРУХ: У добром позоришту реч “љубав” се не изговара, већ се осећања исказују на други начин...
Она му ѡриџисне сѡрасџан дуѓ ѡољубац на усне .
 КЛАРА: Је л’ овако?
(Њена ѓлава осџаје на њејовим ѓрудима)
 Колико сам жудела за овим тренутком. А сад ми се чини као да се одавно догодило.
 БАРУХ: “Лепо је ратовати с лепим девојкама”!
 КЛАРА: *(Насмеје се, шљейне ѓа блаѓо ѡо лицу, ѡа се одвоји од њеја)* Знаш, бојим се да ово с нама неће успети.
 БАРУХ: Зашто?
 КЛАРА: Неће те волети ни моји гоји ни твоји Јевреји.

- БАРУХ: Нема разлике између твог и мог народа. И једни и други заглупљени су сујеверјем.
- КЛАРА: Али, ти гласно поричеш и Исуса и Мојсија! Куда то води?
- БАРУХ: Поричем њихову божанску моћ. Исус није био бог, али је најбољи и најчовечнији човек међу свима који су ходали земљом. Ко поштује Исуса уздиже се до духовне љубави према богу...
- КЛАРА: Волела бих да могу да те разумем...
- БАРУХ: *(Насијавља)*
... А Мојсије, тај велики вођа који је усадио понос људима, није сусрео бога, нити је записао његове речи као божји секретар. Рабини су учинили од њега надприродно биће. Велики Мојсије је вођа народа, визионар, ратник, политичар без премца... Обојица су само велики људи.
- КЛАРА: Не говори то никоме, преклињем те. Ево, мени говори, ако мораш, слушаћу те и дању и ноћу, кунем се...
- БАРУХ: Ја само износим истину.
- КЛАРА: Истина има хиљаду лица.
(Поново се чврсто загрле)
Понеко не смеш видети. Ко ме је потребна твоја истина?

Улази нагло Теодор. Засијане кад их угледа. Пауза.

- ТЕОДОР: Ова слушаоница, рекао бих, постаје љубавно гнездо.

Клара се одвоји од Баруха.

- ТЕОДОР: *(Тобоже весео)*
Дошао сам да вам кажем да ћемо извести Аристофанову комедију “Птице” у амстердамском театру, ми, студенти и наш професор Ван ден Енден. Играћу очерупаног гусана или тако нешто...!

- КЛАРА: Пун погодак!

С десне сцѐране Францискуис ван ден Енден уводи рабина Саула Левија Моршеиру. Рабин је сцяарији човек, али живав, енергичног и сцярогя лица, у одори његовог досцяојансцяива.

- ФРАНЦИСКУС: *(Долазећи)*
Част ми је, ваша узвишености... Надам се да ћете доћи на нашу представу у театру... Бенто, твој професор, рабин Мортеира, челник училишта Перира јешива, желео је да се састанете овде тет-а-тет. А ми ћемо се повући...
(Даје знак руком Клари и Теодору да њођу за њим. Све њрође одлазе)
- МОРТЕИРА: *(Презриво разгледа ѡросћор око себе)*
Дошао сам да те изведем из ове грешне куће, баш као што је Мојсије извео робље израелско из Египта. Ти си роб овог богохулника.
- БАРУХ: Мислите доктора Ван ден Ендена?
- МОРТЕИРА: Да, на доктора безверја и духовног слепила. Вас двојица сте красно друштво: он, изгнанник из Исусовог братства, и ти који хулиш на светиње свог народа!
- БАРУХ: Чиме сам заслужио такву оптужбу, раби?
- МОРТЕИРА: Дојављено ми је да се овде кује одвратна јерес, да ти одбацујеш Тору и Талмуд.
- БАРУХ: И ви сте похитали да завирите у мој мозак! Поштујем вас, учитељу, али чему шпијуни, потказивања, саслушања...?
- МОРТЕИРА: Ово није саслушање. Ово је разговор који треба да остане између нас двојице.
- БАРУХ: Одговорићу вам искрено на сва питања. Ја ништа не кријем.
- МОРТЕИРА: *(Подигнућим гласом)*
Не узноси се! Знаш ли пред ким стојиш? Јеретик не приличи да буде дрзак пред најстаријим рабином..
- БАРУХ: Ја сам управо онолико јеретик колико и многи други који су посумњали да је Мојсије забележио речи које је тобоже чуо од бога лично.
- МОРТЕИРА: Упозоравам те, младићу, да се подсмешљиво изражаваш о светим принципима које је најученији од свих рабина, Мајмонидес, прописао правверним синовима Аврамовим. Његов шести принцип гласи: "Верујем савршено предано да су сви закони пророка истинити"... Да не околишимо, питаћу те директно: да ли још верујеш у бога?

- БАРУХ: Да, учитељу, ја волим бога и више од оних који му се клањају празне главе. Народ верује да је бог мушкарац, а не жена. Зашто? Зато што је мушкарац јачи. Бог за мене није налик на човека на улици, нема руке, ноге, труп и главу. Бог је величанственост духа и лепота свега у природи. Волети бога значи волети свеукупан живот.
- МОРТЕИРА: Не питам те да ли га волиш, већ да ли верујеш свим срцем да је он свемогући, свезнајући, надчулни створитељ универзума, који заувек њиме управља?
- БАРУХ: То би била одвећ једноставна представа о богу, заснована на догмама. Не, учитељу, бог је у свим бићима и стварима, у свему што нас окружује. Бог и природа су речи истог значења. Бог је вечити закон обнављања, рађање, жена... Вера у човека... Све што дише, креће се или мирује, што је у простору, садржано је у богу. И дух и материја.
- МОРТЕИРА: Значи ли то да је бог у грби камиле, у црвима, у блату на обући...?
- БАРУХ: Не постоји бог као узвишено, недодирљиво биће које нас води концима као лутке у вашарском позоришту. Бог је бесконачна стваралачка мисао.
- МОРТЕИРА: Јеси ли ти суманут? Зар се не бојиш судњег дана, страшног суда?
- БАРУХ: Зашто бих се бојао због нечег што не зависи од мене?
- МОРТЕИРА: Сине, сине, отрован си сумњама. Ти сумњаш и у бесмртност душе!
- БАРУХ: Бесмртност душе је измишљена накнадно, о томе нема ни речи у Старом завету.
- МОРТЕИРА: *(Губи сирћљење, почиње да се жесћи)*
Бестидниче, хулиш на своју веру, ти, мој најбољи ученик, понос наш. Шта се с тобом догодило, зашто си заблудео..?
- БАРУХ: Догодило се исто што и великом јеврејском мудрацу Мајмонидесу, Демокриту и атомистима, стоицима, Ђордану Бруну, Уријелу да Коста, Декарту... Сви они утврдили су јединство духа и материје. Догодила се истина, учитељу!

- МОРТЕИРА: Шта ти знаш о истини, незрело копиле!? Истина је у Тори и Талмуду, а не под овим кровом! Не у мислима јеретика!
- БАРУХ: Талмуд је оков за слободну мисао. Талмуд забрањује Јеврејима да носе марамичу суботом, да пију вино гоја, забрањује им сваку активност, осим гомилања новца! Зашто?
- МОРТЕИРА: Зато да бисмо купили право на живот, ми, прогоњени, шибани, убијани, вечити бродоломници, ношени таласима мржње и насиља широм света! Ми, понижавани, презрени, пљачкани, нашли смо овде, у Холандији, мир и заштиту. Реформисти су нас примили, да, можда и због нашег новца, али дали су нам уточиште од католичке суровости и злочина у Шпанији и Португалу. Зар мислиш да ће ови добри побожни људи трпети љагу коју бацаш на библију?
- БАРУХ: Ако су добри и побожни, биће помирљиви према покушајима да се мрак осветли разумом.
- МОРТЕИРА: Такви као Уријел да Акоста и ти изазивате гнев и калвиниста и нас, Сефарда. Ја сам крв источио проповедима да бих усадио поверење према нама.. Зар хоћеш, безумниче, да нам заљуљаш тле под ногама, да изазовеш нову провалу беса, наш нови егзодус?
- БАРУХ: Ране мог народа и моје су ране, учитељу. Али, људи ће једном устати против бесмисла, против маштарија и произвољности написаних да се завајају неуки. Отрезниће се. Тражиће одговоре на суштинска питања.
- МОРТЕИРА: И ти ћеш им дати одговоре на та питања!?
- БАРУХ: Колико могу, да, колико сам уверен у своје закључке..
- МОРТЕИРА: Разликујеш ли ти уопште добро и зло?
- БАРУХ: Добро и зло су нужност, која није ни у каквој вези с богом.
- МОРТЕИРА: И бог је по теби проистекао из неке нужности, нашег бога створио је неки други бог! Ако разумем твоје збркано нагваждање, Адонај није изнад света?

- БАРУХ: Бог је за мене законитост разумевања. Дао ми је разум, а помоћу разума и само помоћу разума, могу да разумем и бога и свет који чине недељиву целину. Верујем само у оно што се може математички доказати и изразити геометријом.
- МОРТЕИРА: Геометријом! Како ћеш Талмуд изразити геометријом!? Чуј ме сада, Бенто де Спиноза. Ја, твој учитељ, старешина синагоге, хоћу да те призовем памети у име целе јеврејске заједнице Амстердама. Заклињем те заветима наших отаца, и Мојсијевим именом, да не шириш заразу јереси. Ево, да бисмо живели у миру са хришћанима, наша конгрегација ти нуди хиљаду форинти годишње...
- БАРУХ: Учитељу, забога! То је велика сума, али моја слобода, радост сазнавања нема цене.
- МОРТЕИРА: Бацаш увреду у лице изабраног народа!
- БАРУХ: Нема изабраних народа. Сви људи су једнаки.
- МОРТЕИРА: Више немамо о чему да разговарамо. Последњи пут те питам: хоћеш ли се јавно одрећи светогрђа?
- БАРУХ: Немам разлога. Чиним све што могу да разумем бога и да му будем ближи.
- МОРТЕИРА: То ће те скупо коштати, младићу!
- БАРУХ: Спалићете ме на ломачи као Ђордана Бруна?
- МОРТЕИРА: Изгорећеш на ломачи своје срамоте. Позваћемо те пред верски суд у синагоги. Брани се како најбоље будеш умео.... Волео сам те, Бенто. Био си Барух Илуи – најбољи студент који је икада крочио у Переира Јешиву. Гнев разочараног боли, младићу. Више ниси Јеврејин!...
(Окрене се и бесно изиђе).
- БАРУХ: (Замишљен, дубоко уздахне. Седне)

Затимњење.

СЛИКА 4.

Приватна школа Франциска Ван ден Ендена, неколико дана касније. Тама иза прозора и утаљене свеће сведоче да је вече поодмакло. За пуљом у средини стоји Барух и пише гуичјим пером. С лева улази пишица шареног перја величине одраслог човека: испод ђубе са кљуном прекознајемо лице Теодора Керкринка. Он је раздражан, изра, окреће се око себе, младишара “крилима”, “лејриша” око Баруха...

ТЕОДОР: “Епу, пупу, пупупу, пупупу!
Ио, ио, ито, ито, итото!
Овамо хајдете, другари пернати
Што зобљете по родној њиви сељачкој,
Ви неизбројни буљуци, јечмоједи,
Зрнобери штоно хитро лепећете,
Ситно превијате, слатко цвркућете...”
Хе – хе – хе! Каква представа! Колико смеха!
Какав аплауз!.. Зашто ниси дошао...?”

БАРУХ: Писао сам.

ТЕОДОР: *(Смакне с главе пишичу главу-маску, па приђе баруху иза леђа; чииша преко његовог рамена)*
“Кратка раправа о богу, човеку и његовој срећи”!... Ти си сасвим полудео! Жврљање и брбљање о богу доћи ће нам свима главе.

БАРУХ: Кљуцај своје зрневље, птицо, пусти мене да лепршам уз ветар.

ТЕОДОР: Зар ти не видиш шта се збива? Професора Ван ден Ендена задржали су после представе.

БАРУХ: Ко га је задржао?

ТЕОДОР: Градски већници и њихови жбири. Због Аристофана и тебе. Досетили су се да се оснивање Аристофанове “птичје државе у ваздуху”, независне од богова и Атињана, односи на Холандију, на њене апетите освајања туђих земаља...

БАРУХ: Где сам ја у тој комедији?

ТЕОДОР: У новоосновану птичју државу Кукавичњак усељавају се непожељни гости...

БАРУХ: ... Јевреји, избегли из Шпаније, који им кваре мегаломанске планове!

- ТЕОДОР: Управо тако! Рабини су дојавили градским властима да осуђују твоје рушилачке замисли, и да ће ти они сами судити у синагоги.
- БАРУХ: Из свега тога штрчи једна грешка.
- ТЕОДОР: Каква?
- БАРУХ: Ти, Теодоре! Ти си та грешка. Ти си једини који је могао да ме поткаже рабину Мортеири.
- ТЕОДОР: *(Збуни се. Несигурно)*
Ја?.. Шта ти пада на памет...
- БАРУХ: *(Уноси му се у лице)*
Пада ми још нешто на памет. Рецимо да знам и разлог твог бедног поступка.
- ТЕОДОР: А то је...?
- БАРУХ: Клара. Клара, Теодоре. Пожуда те гони, а пожуда је безумна.
- ТЕОДОР: Мислиш да се не зна да идеш на тајне састанке Колегије, да тамо трубиш о богу и анђелима који су за тебе халуцинација!? ... Јесте, изрекао сам се пред својим оцем, а он је пренео рабинима какве се расправе воде у овој школи.
- БАРУХ: Ти и твој тата сте за ред међу људима. А да ли је људски то што покушаваш да опсениш богатством једну младу девојку?
- ТЕОДОР: Да је опсеним...?
- БАРУХ: Да, птицо грабљива! Обасипаш Клару ласкањима и поклонима, поклонима и ласкањима. Рачунаш на колебљивост женског срца, је ли? Мислиш да се све може купити?
- ТЕОДОР: Ја поштујем Клару.
- БАРУХ: Готово исто као оне цуре у лучким крчмама!
- ТЕОДОР: Гле, гле... па ти си љубоморан, филозофе! Подложен ниским људским слабостима...Видиш да ђаво ипак постоји, да је у нама исто колико и бог!...
- БАРУХ: *(Гневан, обуздавајући се)*
Да немам разумевања за твоју доушничку подлост, и твоје нечасне понуде Клари, ја бих те једноставно...

ТЕОДОР: Шта? Шта би.. Можда преклао? Толико ме мрзиш, човекољупче!?

БАРУХ: *(Окрене му леђа)*
Не, ја те не мрзим. Ја те жалим.

ТЕОДОР: Хо-хо! Најзад је из тебе проговорио обичан човек.

Улазе с лева Францискус и Клара. Обоје су у косијимима од њерја разних боја. Узрујани су.

ФРАНЦИСКУС: Ђаво да их носи! Лицемери!... Забрањили су да поново прикажемо “Птице”, а ја сам стављен на index expurgatorium – списак грешних који треба да очисте душу!... Сви покварењаци Амстердама слободно пљачкају земљу и народ, а филозофима лустрација!

КЛАРА: Аристофан је само прелио чашу коју сте напунили вас двојица – ти, оче, и Бенто својим скандалозним преиспитивањем овог света!

БАРУХ: Идуће суботе стајем пред суд рабина. Не бих хтео да и вас увучем. Можда је најбоље да се одсад држим даље од ове куће.

ФРАНЦИСКУС: Не, младићу, не идеш ти никуд! Нећемо се предати лажним чистунцима.

КЛАРА: Затвориће нам школу као легло јереси!

ТЕОДОР: *(Баруху, љуишијо)*
Све је ово твоја кривица! Зашто се ниси расправио са твојим Јеврејима насамо, далеко од нас!?

ФРАНЦИСКУС: Неће ми нико запушити уста, нити управљати мојим мислима. Ма шта се догодило, Бенто, врата ове куће су ти отворена. Преузећеш часове филозофије.

БАРУХ: Хвала, професоре.

КЛАРА: Ти си наш, Бенто.
(Гледа га заљубљено)

Теодор, киван, љуишијо изиђе. Францискус сипави руку на Барухово раме, замшљен. Клара њочне да чуја њерје са свој косијима.

Затјамњење.

 СЛИКА 5.

Угао собе у кући Де Спинозиних. Ребека седи у наслоњачи испод великог ујаљеног свећњака и везе зоблен. Сушон је обојио небо у оквиру прозора ружичастом свејлошћу. Насујрош ње, на дрвеној столици са наслонима за руке, седи Један Рабин.

ЈЕДАН РАБИН: ... Јом Кипур је био дан мира, скрушености и кајања за грехе почињене у минулој години. Но, твој брат, Барух де Спиноза је на дан Јом Кипура гласно расправљао са колегијантима о бесполности бога, оспоравајући то што бог није ни мушко ни женско, већ и једно и друго..

РЕБЕКА: Ко су ти “колегијанти”?

ЈЕДАН РАБИН: Учени гоји, хришћани, једна од сукобљених страна унутар њихове реформисане вере, она с којом један Јеврејин не би смео да се састаје, јер је стављена ван закона.

РЕБЕКА: Све је то тако неразумљиво... Ипак, за мене је бог мушкарац.

ЈЕДАН РАБИН: Нећемо о томе, дете.

РЕБЕКА: Ја сам неука, раби, и не могу да се супротставим брату.

ЈЕДАН РАБИН: Можда ипак можеш. Девојка твојих врлина, твог здравља, којој године измичу једна за другом, чини грех што чами у кући без свог човека и порода.

РЕБЕКА: Откако је отац умро, нико нам не долази, ја никуд не идем. Никога не срећем...

ЈЕДАН РАБИН: Постоји један човек, угледан верник, трговац на новом почетку после пожара у његовој магази... Он тражи руку младе жене...

РЕБЕКА: Да ли га познајем?

ЈЕДАН РАБИ: Не, не познајеш га, кћери.

РЕБЕКА: А да ли је учен? Талмуд каже: “Ко уда кћер своју за неука, као да ју је бацио пред лава”...

ЈЕДАН РАБИН: Учен је и пристојан. Он је вољан да те походи, али ту је мала сметња... За успешан почетак он би сапутницу која доноси нешто...

- РЕБЕКА: *(Разочарано)*
Немамо новца, раби. Откако је отац умро породична фирма тоне. Бенто није вичан пословању. Срећом, закон му је омогућио да се прогласи малолетним за послове с новцем, па се тако привремено спасао поверилаца.
- ЈЕДАН РАБИН: А ову кућу наслеђујете ти и он.
- РЕБЕКА: Да.
- ЈЕДАН РАБИН: Два су начина да решимо проблем. Први је да се Барух, твој брат, одрекне свог дела куће. А уколико он то не буде хтео, наговорићеш га да се пред судом рабина одрекне безбожништва. У том случају припашће ти новац конгрегације који је био њему намењен. С тим новцем, просилац...
- РЕБЕКА: Збунили сте ме, раби... Не знам да ли ћу ја то умети...
- ЈЕДАН РАБИН: Коме ће Бенто попустити ако неће својој сестри?... Дакле, шта да кажем женику? Да ли може да се нада?
- РЕБЕКА: Зар не бих могла да видим тог човека пре него што...
- ЈЕДАН РАБИН: То не би било по нашим обичајима...
- РЕБЕКА: А шта ако је наказан, богињав, хром, груб, прост...?
- ЈЕДАН РАБИН: Уверавам те, дете моје, да је тај човек прилика и за млађу девојку.
- РЕБЕКА: *(Савлађујући сџид)*
Да ли је стасит, снажан, нежан...?
- ЈЕДАН РАБИН: Пристао у сваком погледу.
- РЕБЕКА: Стрепим, раби... Не знам... Учинићу што могу...
Улази Барух. Ребека и Један Рабин заћује. Тајац. Барух их њодоозриво одмери.
- БАРУХ: Добро вече, раби.
- ЈЕДАН РАБИН: Добро вече, сине. Почео је сабат. Ваља се помолити... Мени је време да пођем. Лаку вам ноћ, децо моја.
- РЕБЕКА: Лаку ноћ.

- БАРУХ: Лаку ноћ.
Један Рабин изиђе.
- БАРУХ: Зашто је дошао?
- РЕБЕКА: Да поразговара. Каже да одавно ниси био у синагоги.
- БАРУХ: Само то?
- РЕБЕКА: Зато што немам оца и што си ти још млад и настран... Он би да нам помогне како Талмуд налаже...
- БАРУХ: У чему?
- РЕБЕКА: Није ми лако да то кажем...
- БАРУХ: Чини ми се да могу да погодим. Сипао ти је у главу како да ме обрлатиш, не бих ли одустао од самог себе, од истине коју сам спознао...
- РЕБЕКА: Не баш тако...
- БАРУХ: Шта је онда посреди?
- РЕБЕКА: Ова наша кућа која још није ни твоја ни моја.
- БАРУХ: Кућа? Шта има он с нашом кућом?
- РЕБЕКА: Па... Кад би кућа била само моја, могла бих поћи за једног човека...
- БАРУХ: Да ли би се тај човек оженио тобом или овом кућом?
- РЕБЕКА: Ко ће ме узети, Бенто, без игде ичега!? И сиромашни ткачи, лучки радници, траже невесту са миразом. Ми немамо новаца... Прошле су ме године у којима девојка може да бира...
- БАРУХ: Да ли те је овај доктор Талмуда подучио како да ме убедиш да се одрекнем свог дела куће?
- РЕБЕКА: Рекао је да постоји и други начин. Ако би ти у синагоги одбацио јерес... Они би ми помогли...
- БАРУХ: Је ли? Погодба иза мојих леђа!
- РЕБЕКА: Не љути се, Бенто. Пристани, молим те, или на једно или на друго. Мој живот је у твојим рукама. Шта ћу ако останем сама, без прихода...
- БАРУХ: Ти знаш да те ја никад не бих напустио. А свој део куће сада не дам. Не пристајем на уцену.

РЕБЕКА: *(Уздрхџи)*
 Онда ћу тражити да ми суд додели кућу. Теби је отац дао све, школовао те. А мени ништа. Ја сам жена, Бенто. Жене су земља из које ничемо, тако су нас учили...

(Плаче)

Упропастио си трговину нерадом, твојим проклетим јаловим мозгањем... Молим те, Бенто, не пркоси више богу! Учини што од тебе траже. Помози ми...

Зачује се џрасак џоломљеноџ сџакла, каменица улеће у собу.

МУШКИ ГЛАС: *(Сџоља)*

Крвљу ћеш платити, обрезани!...

Барух би да џохџџа и види неџознаџџоџ наџадача, али Ребека сџџане исџред неџа и заусџџави џа.

БАРУХ: Пустите ме!

РЕБЕКА: Не иди тамо!... Каменују нас, Бенто! Презиру!..

БАРУХ: Ја ништа нисам објавио! Зар камењем на слободну реч међу пријатељима?

РЕБЕКА: Ко си ти да одузимаш џудима бога?!

БАРУХ: Ја им га дајем, Ребека! Откривам бога који није страшни стражар на небу, бога који је у свему око нас – у ветру и киши, у теби, у нашим срцима и мислима...

РЕБЕКА: *(Рџда)*

Кућа је моја, моја! Зар с тобом морам на суд...?!

Зџџамњење.

 СЛИКА 6.

Истии просїор као у прейходној слици: соба у кући Де Сїинозиних. У кружу свейлосїи је Барух.

БАРУХ: Зар сам ја једини заблудели син који следи здрав разум? Зар пре мене толики сјајни умови нису спустили свевишњег на земљу и упитали га: реци нам ко си, зашто чиниш то што чиниш, зашто је овај свет, саздан по твојој архитектури, овако хаотичан, неправедан, завађен, противречан теби, идеји хармоније, љубави и милосрђа коју ти представљаш?... Морим себе питањима, питањима, питањима... Зашто?... Да ли зато што сам потомак Сефарда, кротких и благих старца које су инквизитор Торквемада и његове шпанске убице пламеном изгнали из кућа и насеља, живу им децу у мочваре бацали, у лице их плували...?

Улази Михаел, Барухов оїац. Осїаје уз ивицу сцене, неїомичан, нестїваран, као глас савесїи.

МИХАЕЛ: ... Наше презиме Де Спиноза на шпанском значи “са трновитог места”! Наши су преци прошли кроз трње инквизиције окрвављених лица, понижени... Али, то ти не даје право да се својим умом користиш као осветничким оружјем. Зар ништа ниси научио у нашој породици о трпљењу и покорности Јевреја? Бог је људима подарио слободну вољу. Ти си изабрао најстрмији пут који води на ивицу провалије. Чему то?

БАРУХ: Каква је то “слободна воља”, ако над тобом лебди маљ који ће те ударити? Ако си под сталном претњом казне!?

МИХАЕЛ: Свако мора да се боји бога.

БАРУХ: Зашто бих се бојао бога? И чијег бога? Чијег? Ако Христ није био од исте материје као његов тајанствени отац, онда нема светог тројства!... Пада у воду цела прича!

МИХАЕЛ: Узео си жар у руке, сине!

- БАРУХ: Приближио сам се богу својом мишљу, логиком, доказима. Леонардо је написао да ниједо људско сазнање не може бити названо истинитим ако није прошло математичку проверу.
- МИХАЕЛ: Закорачио си на забрањено тле. Ни ум, ни воља, нису довољни да се проникне у божанску тајну. Ти си бестидни атеист.
- БАРУХ: Да ли сам атеист ја који тврдим да је бог бесконачна и недељива, стварна протежност и мисао, јединство духовног и телесног, или они који тврде да је невидљиви бог негде, на неодређеном месту?! Ко га је протерао са овог света, ко га је изгнао из људског срца, ја или они?.. Бога ваља носити у срцу, у сржи костију, идентификовати се с његовом бескрајном добротом.
- МИХАЕЛ: Ти си обичан мали човек, човечуљак, испарљива смеша воде и тврде твари. Бедни непокорни црве, проћи ћеш као сви они који су порекли бога...
- БАРУХ: ...бога од папира, књишког бога, насликаног на хиљаду начина, извајаног!... До суштине бога као творачке законитости бесконачне природе долази се кроз патњу и бол, кроз одрицање од маште и детињастих представа. Слаби, мизерни, преплашени човек хоће бога сличног себи. Свако би да га кроји према себи!
- МИХАЕЛ: А ти би да одвратиш људе од потребе да замишљају бога како им одговара, да их увериш у своју истину?
- БАРУХ: То није моја истина, то је истина универзума, свеколика истина чуда божанског које се протире свуда око нас, које је у нама. Ми смо једно, материја, супстанца – бог и ми. Бог коме тежимо, кога дотичемо љубављу...
- МИХАЕЛ: Лудаче, обуздај своју дрскост! Уништићеш се...
- Улази Уријел да Косџа, истии онакав каквоџ смо видели у џролоџу, каквоџ Барух носи у сећању – до џола наџ, избраздане коже бичевањем. Осџаје џо сџџрани. Несџваран.*
- УРИЈЕЛ: Глупост и мрак уништиће свет по нужној законитости боџјој која је узрок настанка и нестанка...

- МИХАЕЛ: *(Уријелу, љубишићо)*
Не подговарај га! Ти си маран. Покрштени Јеврејин, хришћанин на силу, па опет Јеврејин. Мењао си Христа за Јехову, и Јехову за Христа. Ти не знаш ко си! Ни шта говориш!
- УРИЈЕЛ: И мој циљ је био да разумем људе, свет, живот, бога – баш као што је то твој циљ, Бенто.
- МИХАЕЛ: Не наводи га да понови твоју грешку!
- УРИЈЕЛ: Из тебе говори застрашена савест, изопачена грехом инцеста! Зар се ниси ти, Михаеле де Спиноза, оженио својом сестром од стрица?!
- МИХАЕЛ: Такав брак допушта усмени Талмуд... Зар цео људски род није потекао из телесне љубави браће и сестара, Адамове деце...?
- БАРУХ: *(Крикне)*
Престаните! Ум ми се мрачи,!.. Нека ме небо спржи муњом. На хиљадама ломача горе тела тобожњих вештица и антихриста, нека са њима сагори и моја душа која би да дотакне бога!... Престаните!

Светлости се брзо угаси.

СЛИКА 7.

Отшегнути мукли звук рога оџласи се злослућно у џами, пре неџо ићно светлосић обасја унућрашњосић синаџоџе у Амстердаму. Шесћ букћиња, расћорећених наоколо, мистично осветљава ћро-члани суд рабина – налик ћризору у ћролоџу. Суд чине Саул Леви Мортеира, Један Рабин и друџи.

Рабин, сасвим наћред, лево, изван синаџоџе, Барух сћиоји за сћалком за ћисање, занетћ симулћано у свој рад.

ЈЕДАН РАБИН: *(Надјачава жаџор, који се ћсћећено ућишца)*

Барух де Спиноза!... Да ли је Барух де Спиноза међу присутнима?.. Није? ... Наш старешина, рабин Саул Леви Мортеира, председавајући рабинског суда, има завршну реч.

МОРТЕИРА:

Децо моја, у име суда, нашег Бет дина, на основу светих правних списа Халака, оптужујем Баруха де Спинозу, сина Михаела и Хане Деборе, рођеног у Амстердаму 1632-ге године, за отпадништво од јудајизма, за огавно омаловажавање Торе и неприкосновене истине о подвизима и божанским делима нашег бесмртног пророка, вође израиљског народа, Мојсија. Тешко ми је и са ножем у срцу морам да се јавно одрекнем свог најдражег и најобдаренијег ученика, који је одбацио петокњижје Мојсијево, библију у целини, затим свемудра правила Талмуда и тајна учења Кабале, и пригрлио простачка гојска гледишта нижих духова, као што су неки Декарт, Галилеј и Бекон. Њему је логика лаика и математика пресуднија од искомске мудрости хебрејског предања.

БАРУХ:

(За себе)

Искомска мудрост је све науке усмерити постизању људског савршенства, како би човек досегао да живи у складу са природом...

МОРТЕИРА:

Два сведока, два младића из најбољих јеврејских породица, другујући присно са Барухом по нашем налогу, изјавили су овде, прво, да је оптужени на становишту да су чуда, описана у Тори, дело обичних људи, то јест измишљотине намењене примитивним номадима, а нипошто Мојсијев непосредан запис божјих заповести...

- БАРУХ: Бог се не меша се у овоземаљска посла, не наређује. Он делује из нужности своје природе, зато што је и сам природа.
- МОРТЕИРА: Друго: оптужени не верује у бесмртност душе. Он тврди да је све што постоји модус тела господњег, и да се стога наша душа после смрти гаси заувек као свитац који мре после кратког трајања.
- БАРУХ: Душу своју спасавамо интелектом, стваралачком радошћу и истином.
- МОРТЕИРА: Треће: Барух де Спиноза је дубоко огрезао у светогрђе које исповедају извесни Францискус Ван ден Енден и такозвани колегијанти, који се баве одвратним експериментима са телима мртвих, који некаквим увеличавајућим стаклима загледају у мушку семену течност... За оптуженог природа је бог, бог нужност, а нужност свеколико постојање.
- БАРУХ: Савест није урођена, него стечена особина ума. Ако би догма, ропство и варварство били предуслов мира, онда за људе ништа не би било горе од мира.

Ошегнути звук рога.

- МОРТЕИРА: Полазећи од свих доказа, а у име овог Бет дина, данас 27-ог јуна године 1656-е, изричем херем. По пресуди анђела и по решењу светаца, ми прогонимо, одбацујемо, кунемо и проклињемо Баруха де Спинозу с одобрењем бога и ове свете општине, пред лицем светих књига и 613 прописа који су у њима садржани: прогонимо га прогонством којим је прогнан Јошуа Јерихо, и проклињемо га проклетством којим је Елиса проклела своју децу, и свим проклетствима која су записана у Књизи закона...

Огласи се ро̄, ошегнӯ, мучно. Ис̄овремено угаси се једна од шес̄и бук̄иња.

- МОРТЕИРА: *(Ње̄зов г̄нев рас̄ије из кле̄ије у кле̄иву)*
... Нека је проклет дању, и нека је проклет ноћу!
Нека је проклет кад леже, и нека је проклет кад устаје!

Звук рога. Гаси се дрӯга бук̄иња.

МОРТЕИРА: Нека је проклет кад одлази, и нека је проклет кад долази! Нека му господ никада не опрости!

Звук роџа. Гаси се ѿрећа букѿиња.

МОРТЕИРА: Нека освета и гнев господа пламте против овога човека и нека униште име његово.

Звук роџа. Гаси се чејврѿа букѿиња.

МОРТЕИРА: Нека га господ одвоји од свих племена Израилевих и баци на њега сва проклетства неба.

Звук роџа. Гаси се ѿеѿа букѿиња.

МОРТЕИРА: А ви сви који одано служите госпoду богу своме, живите и напредујте! Зато се сви чувајте да нико с њим не проговори ни усмено ни писмено, да му нико своју милост не исказује, да нико с њим не борави под истим кровом, да му се нико не приближује на мање од четири лакта, и да нико не чита спис који је он диктирао или га својом руком написао!.. Проклет да је!

Звук роџа дуго, оѿеѿнуѿо. Гаси се ѿоследња, шестѿа букѿиња. Синаџоџа уѿоне у ѿѿѿуну ѿаму. Остѿаје само ѿрачак светлостѿи на Баруху.

БАРУХ: Оче мој, опрости ми, не могу против свог разума.

Зѿѿамњење.

С Л И К А 8.

Школа Францискуса Ван ден Ендена, после четвори године. Вече. Слушаоница је у нереду: на средини су два велика ковчега, а наоколо су највише гомиле књига, слике у шешким рамовима, одећа, сиваринске пушине шорбе... Пулџови за писање, свећњаци, шелеској, велики глобус и човечји костур, журнути су у сиврану свуда наоколо. Међу предметима, донесеним из других просјорија куће, најочљивија је велика наслоњача... Францискус и Клара су увелико у њаковању свој покућства. Она има око врата леу ниску бисера.

ФРАНЦИСКУС: *(Окреће се са великом сликом у рукама према свећњаку како би је боље видео; најзад је прислони уз глобус)*

Продаћемо све, осим овог Вермера. Та слика ми је најдража. “Девојка која чита” – као да је тебе насликао наш драги пријатељ Јан. Погледај ту светлост северног неба која обасјава једно биће жељно знања, у овој земљи лажне слободе.

КЛАРА: Немојте тако, оче. Погледајте шта се дешава у другим земљама... Инквизиција, гушење побуна у крви... Кромвел је умро, Енглеска је поново краљевина. Чарлс Други убија противнике.

ФРАНЦИСКУС: Али, доћи ће нови Кромвел, човек народних интереса, који ће запалити целу Европу.

КЛАРА: Да ли видите некога ко би то могао бити?

ФРАНЦИСКУС: Да. Видим, дете моје.

КЛАРА: Ко је то?

ФРАНЦИСКУС: Ја, Францискус Ван ден Енден, банкротирани доктор и професор. Подићи ћу сиротињу, умне људе запушених уста, незадовољне плаћене војнике, верски поробљене и све обесправљене.

КЛАРА: *(Одмахне руком, резигнирано)*

Драги оче, имате преча посла од европске револуције.

ФРАНЦИСКУС: Ништа није прече. Видећеш, кад-тад учинићу нешто велико, епохално... Кад распродамо ове старудије и отплатимо дугове, идемо у Француску, у Париз. Тамо су људи слободољубиви, тамо побеђује разум. Букнуће Француска. Срушићемо кретеностог Луја Четрнаестог!

- КЛАРА: Понекад ми се чини да сам ја ваш родитељ, а не ви мој. Обуздајте фантазију. Језик вам неопрезно млати по опасним темама.
- ФРАНЦИСКУС: Радост просвећеног ума није доступна само целатима. Све то описао сам у свом делу “Слободни предлози”...
- КЛАРА: ... које је проскрибовано, заплењено и спаљено!
- ФРАНЦИСКУС: И Декартова књига је спаљена, и књига Уријела да Косте, па шта?! Мисао у људској глави не могу спалити! Мисао ће спалити њих.
- КЛАРА: Моје велико дете, то сте ви! Сад имам двоје цеце – вас и Баруха. Вас двојица сте навукли присмотру полиције на ову кућу, студенти су нас напустили због јеретичких расправа Колегије и Барухове екскомуникације, ми бежимо као лопови...
- ФРАНЦИСКУС: Барух је наш најбољи професор! А те људске гнусобе, ти ништаци, ти плитки умови – не знају шта губе нашим одласком... Нека сви иду дођавола! Исплатићемо дугове и чистимо се из ове усране земље!
- КЛАРА: Можда ћу ја ипак остати у Холандији.
- ФРАНЦИСКУС: Како?... С ким?... Где?...
- КЛАРА: Неко ми нуди љубав, брак, заштиту...
- ФРАНЦИСКУС: А, знам ко је то!...
- КЛАРА: Можда не знате...
- ФРАНЦИСКУС: Нисам ја слеп, дете моје...
- Нагло уијада Барух. Теџура се, држећи се за врати, с болном ѓримасом на лицу. Оковрајник му је крвав.*
- КЛАРА: Бенто, шта се догодило?!?... Крвариш!...
- ФРАНЦИСКУС: За мајку божју и све свеце, говори...
- БАРУХ: *(До теџура се до наслоњаче и свали се у њу)*
... Кратким бодежом... Непознати лудак... Искочио из мрака... Успео сам да избегнем ударац у стомак...
- ФРАНЦИСКУС: Да ли си му видео лице? Да ли је нешто рекао?...
- БАРУХ: Назвао ме безбожном свињом... Лице му је било у сенци капуљаче...

ФРАНЦИСКУС: Затучани фанатик! Тога сам се плашио, после свих претњи... Да погледам. Рана је плитка. Клара, дај платна, коњак...

*Клара вади из ковчега комад белог џакарта, црвени један камиш...
Доноси из уља боцу коњака, исцира рану на Баруховом врату,
пречишћава га...*

БАРУХ: *(Док се Клара бави њиме)*
Нема мени више опстанка у Амстердаму... Није им довољно што сам изгнан као бесно псето, сад хоће и мој живот...

ФРАНЦИСКУС: Пођи с нама у Француску... Премда, ми не знамо ни куд идемо, ни како ћемо живети...

БАРУХ: Не, био сам вам на терету свих ових година... Хвала вам. ... Ја имам занат, радићу на новим оптичким инструментима за посматрање небеских тела, израђиваћу наочари...

ФРАНЦИСКУС: Али где? Ко ће те примити под свој кров?

БАРУХ: Сваки пуж голаћ нађе неко скровиште.

КЛАРА: Имаш рођеног брата.

БАРУХ: Габријел, коме сам уступио очеву трговину, клони ме се пуне четири године. Сестра ме тужила суду, хоће да приграби очеву кућу и све што је у кући... Анатемисани је исто што и губавац.

ФРАНЦИСКУС: Писаћу нашим колегијантима, истомисљеницима, разговараћу с људима од науке, нешто ћемо смислити... за тебе и ову младу даму!... А сад морам на чашу грога с веселом дружином код "Ратоборног петла"... Чекају ме гологузи мислиоци и сликарска боранија... Сигуран сам да вас двоје имате о чему да се договорите...
(Одлази).

КЛАРА: Да ли те боли та посекотина, Бенто..?

БАРУХ: Не зови ме више тим именом. За јеврејску општину одавно нисам "благословен", а вечерас су ми ставили до знања да нисам пожељан на овом свету... Одсад се зовем Бенедикт, што такође значи "благословен", али на латинском.

КЛАРА: Бенедикт де Спиноза! Лепо звучи.

- БАРУХ: Морам бити неко други, мање приметан. Филозоф само недељом и празницима, а скромни оптичар радним данима. .. Кларо, да ли си ти још она моја учитељица латинског...?
(Усџане)
- КЛАРА: Пре би се могло рећи да си ти сада мој учитељ.
- БАРУХ: Да ли си ме и ти екскомуницирала... мислим, из срца?
- КЛАРА: Мили, луди мој. Какво је то питање?... Екскомуникација из јудаизма мени не значи ништа.
- БАРУХ: Значи ли то да остајеш са мном, у Холандији?
- КЛАРА: *(Заг̃рли ља)*
 Остајем у Холандији, али... не, не могу Молим те, немој ме мрзети...
- БАРУХ: Имаш планове за будућност у којима нема места за сулудог филозофа?
- КЛАРА: Требало је одавно да разговарамо о нама, Бенедикте.
- БАРУХ: Да ли постоји неко други...?
- КЛАРА: *(Оклева с одговором, бори се да изусџи оно шџио мора)*
- БАРУХ: *(Приђе јој; узме међу њрсије бисерну ог̃рлицу на њеним г̃рудима)*
 ... Minereibus vel dii caruntur! “Чак и богови се придобијају поклонима”!.. Не треба много промућурности да се погоди шта се догодило... Теодор Керкринк, богати наследник, резач људских утроба засекао је златним ножем осетљиво женско срце! Значи, то је твој коначни избор?... Онај који поклања бисерне огрлице, купује све па и љубав, а онај који ти поклања целог себе – није добар избор!
- КЛАРА: *(Уздахне)*
 Слушај ме сада ти, филозофе! Ја сам друге вере, ко би нас венчао? Ко?... Можеш ли да замислиш себе испод крста, у катедрали, како изговараш: да, ја, новопомазани протестант, узимам ову жену? Прогнан из једне, хоћеш ли ући у другу веру?... Хоћеш ли чиста срца прихватити Христа?

- БАРУХ: *(Збуњен, не налази речи којима би одговорио)*
- КЛАРА: Никад те наша конгрегација не би прихватила. За њих би увек био сумњиви пребег, двоструки издајник!
- БАРУХ: Зар не можемо да живимо далеко од рабина и попова, ти и ја, два природна бића?
- КЛАРА: Ово природно биће хоће да рађа децу! Пристала бих и на то да будем твоја љубавница, али наша деца, филозофе, морала би да расту у овом злурадом и немилосрдном свету. За Јевреје ја бих увек била “шикса” – гентилска гадура, а ти “шикуц” – погани гој, неверник!... Како бисмо живели? Немаштина би нас затрвала мржњом, најдражи мој. Оно најлепше и највредније што сам имала, твоја љубав, отишло би с прљавом водом свакодневице... Нисам ти дала своје тело, али кунем се, била сам само твоја. Никада никога нећу волети после тебе...Нема среће у беди, наивни, добри мој!...
(Падне му у загрљај, илаче)
Опрости ми... ако можеш...
- БАРУХ: Жене су народ за себе. Иди, иди, живи свој живот како те разум учи.
- Са стиране уђе Теодор. Посматра их.*
- КЛАРА: Дала сам реч Теодору Керкринку... Немам избора, Бенедикте...
(Пољуби га у усна, ња се хиџро одмакне. Угледа Теодора)
- ТЕОДОР: Чекају нас кочије, Клара. Упознаћеш моју породицу.
- Опширајући се погледом од Баруха, Клара као хиџнописана прилази Теодору. Он је обгрли око рамена и изведе. Барух осмјаје нем и нейокрећан неколико тренутака, а онда се склока у наслоњачу. Сјаоља бојажљиво улази Лодевик Мејер, млад човек христивојно изгледа.*
- МЕЈЕР: Извините... било је отворено, па сам ушао...
(Барух не обраћа пажњу на њега, мрзовољан, сломљен)
... Ја сам Лодевик Мејер, студент медицине... Колегијант... Присталица ваше теорије о природи и богу, о јединству материје и духа, о вечној супстанцији....

- БАРУХ: *(Нервозно)*
Шта хоћете од мене?
- МЕЈЕР: Послали су ме они који високо цене вашу науку, ваши поштоваоци... На универзитету се о вама много разговара... Задивљени смо вашом унутарњом снагом, непоколебљивошћу... И господин Јан де Вит, државни заступник, министар-председник, ако вам та титула више одговара... жели да истрајете. Нудимо вам смештај у једној честитој породици хришћана менотитске секте и ... ја, као први, наручујем наочари за себе..
- БАРУХ: *(Пауза, њосмајра неочекивано̄ њосетџиоца са све већом симџаиџом)*
Наруџбина прихваћена!
(Рукују се)
Улази Ребека. Угледавши Мејера, устручава се да приђе. Барух је опази.
- БАРУХ: *(Изненађен)*
Ребека!... Ти!... Прекршила си херем...
- РЕБЕКА: Бог ме је казнио. Сестра не сме да одбаци брата.
- БАРУХ: Учинила си оно што рабински закони прописују. Чекај, да те мало боље погледам. Ниси се много променила...
- РЕБЕКА: Јесам. Не знаш како ми је...Чемер ми је опсео душу, несрећна сам, Бенто... Нећу те кривити ако ме отераш...
- БАРУХ: О чему то говориш?
- РЕБЕКА: Донесена је пресуда. Суд је доделио кућу теби као мушком наследнику.
- БАРУХ: Мени?! Пресудили у моју корист!...
- РЕБЕКА: Да, Бенто... Мене су искључили, избацили као непотребну ствар... Шта ћу сада, куда да кренем...?
- БАРУХ: Никуда. Остаћеш у кући. Ја ти је поклањам, Ребека.
- РЕБЕКА: *(С неверицом)*
Поклањаш? ... Нисам заслужила... Била сам себична, зла...Бенто...
(Плаче, ѓрли му ноѓе)
Четири године нисам хтела да знам за тебе, ја, најгора сестра.....

- БАРУХ: Устани. Теби је скровиште потребније него мени.
- РЕБЕКА: Али, зашто онда ниси одустао од парнице раније...
Зашто си захтевао кућу...?
- БАРУХ: Зато што је човек дужан да дозволи да се догоди правда. Хајде, устани, не плачи.
- РЕБЕКА: *(Усџаје)*
Опрости ми, опрости... мили мој, Бенто...
- БАРУХ: Срећан сам што си дошла, што си имала храбрости.
- РЕБЕКА: И све остаје мени?
- БАРУХ: Не баш све. Ево, овај млади наш пријатељ је сведок моје одлуке. Како рекосте да се зовете?
- МЕЈЕР: Лодевик Мејер. Поштовање, госпођице.
(Пољуби јој руку)
- БАРУХ: Од свег преосталог имања узимам - свој стари кревет! У њему се тако лепо сања! Могу ми све узети, али снове никако!.
- РЕБЕКА: Хвала ти, Бенто.
- БАРУХ: Више нисам Бенто. Сад сам Бенедикт.

Затимљење.

СЛИКА 9.

Одјекују пучњи сипаринских попова и мускета, поклици рајника и звекећ хладног оружја. Дубоко у позадини сцене промичу црне силуете оклојника са металним шлемовима, наоружане кољима, секирама и мускетама – мажловити приказ рајног попришћа које обасјавају одблесци експлозија и заглавене вајре, а зашамњују облаци густог дима.

После неколико минућа почињу постојено да бледе слике раја и да се умишава зрмозласна јака рајног сукоба. Светлост исто-времено обасјава собу-радионицу ојичара Баруха де Синозе, у изнајмљеном покривљу сипаре куће у Хагу, десет година касније. Пришнућа тамно обојеним дрвеним зредама које носе шаваницу, ова историја по свему указује на то да у њој обилава скроман и радан човек. Њему очигледно није много сјало до савршеног реда: у предњем плану је повећи сјао, преширан ојичарским алајом, сиругаљкама сјакла, сочивима, рамовима за наочари, микроскопима... На средини је повећи поморски доглед на сјалку, а на десној сипрани лежај, ниски сјаочић и две дрвене сјаолице са високим наслоним. На сјаоу је свећњак.

У соби зашчемо Лодевика Мејера, сада нешто сипаријеж, са парчетом шира у рукама. Он се нервозно креће, гледа кроз малени прозор на левом зиду, уздише...

Улази најзад Барух. Приметне су промене на њему: сипарији је, уморнији, бледо лице, ујалих очију са подочњајцима. Одевен је нехајно – његово црно одело је излизано. Чак су видљиве и невешће зашивене закрпе.

- МЕЈЕР: Где си до сада, забога..?!
- БРУХ: (Закашље се, најзад усје да поговори)
Прошетао сам... Хранио лабудове у каналу...
- МЕЈЕР: Знаш ли шта је ово?
(Показује му шир)
... Док ти храниш лабуде, његова екселенција Јан де Вит јавља да долази у посету...
- БРУХ: Јан де Вит – први човек републике?!
- МЕЈЕР: Да, Бенедикте, он, лично. Долази инкогнито, само са једним пратиоцем.
- БРУХ: А зашто долази? Чиме је један сиромашан оптичар у предграђу заслужио тако високу посету?
- МЕЈЕР: Ниси ти, дођавола, само оптичар!

- БАРУХ: Да, углавном сам глачалац стакла...
(Зацени се од кашља)
 ... за оптичке инструменте. И то, кажу, врло до-
 бар.
- МЕЈЕР: Да ли си попио лек који сам ти преписао?
- БАРУХ: За моју болест постоји само један лек. Ти, док-
 торе, знаш који.
- МЕЈЕР: Нећемо о томе, молим те. Немамо времена. Др-
 жавни заступник Де Вит само што није стигао...
 Пише да долази у пет сати...
- БАРУХ: Драги мој Лодевиче, последњи пријатељу, смири
 се. Он је само човек, и то – по свему судећи – врло
 вешт и опасан човек. Тај сигурно не долази да
 наручи наочари, већ да ми свали на леђа неку нову
 невољу. Политичаре никада нисам мирисао...
- Кучање у врати у дубини. Мејер ужурбано оивара. Улази Јан Де
 Вит, 55-годишњи државник ошмених манира; бела "алонж" ње-
 рика, енерџичан сјај и озбиљности у џласу, указују на ауторитетну
 личност, из које додуше избија и нешто доброћудно.*
- ДЕ ВИТ: Добро вече, господо.
- МЕЈЕР: Почаствовани смо, екселенцијо.
- ДЕ ВИТ: Никакве титуле нам нису потребне. Овде сам
 обичан грађанин који жели да се упозна са фило-
 зофом Бенедиктом де Спинозом.
- БАРУХ: То сам ја, господине.
(Рукују се)
 Изволите, седите.
(Показује му једну од столица, Де Вит седне).
- ДЕ ВИТ: *(Гледа у Мејера)*
 Не смета ми присуство господина, међутим...
- МЕЈЕР: *(Наклони се)*
 Лодевик Мејер, лекар...
- ДЕ ВИТ: Имате и личног лекара?!
- БАРУХ: Па, могло би се тако рећи...
(Закашље се; најзад савлада кашља)
 ... Премда је Лодевик мој једини прави пријатељ.
- ДЕ ВИТ: Болесни сте, колико видим...?

- БАРУХ: Мислим да је у питању туберкулоза, једино наследство из родне куће, добијено од мајке. Доктор Мејер, међутим, тврди да се моја болест зове силикоза, односно да сам наслагао у плућима стаклену прашину. А постоји и трећа могућност – моја лула, којом растерујем усамљеност. *(Вади лулу и дуванкесу из џеџа, обавља цео ритуал ђуњења луле коју коначно зајали, водећи разгвор са Де Витом).*
- ДЕ ВИТ: *(Мејеру)*
Замолио бих ипак господина доктора да буде пред кућом где је тренутно мој пратилац, како би ми јавио ако неко покуша да уђе овамо...
- БАРУХ: Страхујете од нечега..?
- ДЕ ВИТ: Очекујем могућне непријатности.
- МЕЈЕР: Разумео сам. Бићу пред кућом. *(Наклони се и брзо изиђе)*
- БАРУХ: Признајем да сам не изненађен, већ... пренеражен што ме је човек вашег ранга удостојио посете...?
- ДЕ ВИТ: Разлог је сасвим личне природе. До мене је допрла једна необична књига, стављена иначе на Index exurgatorium, чије је растурање и читање строго забрањено... На корицама пише да је реч о пробави и лечењу опстипације, а име аутора није наведено... У књизи је заправо “Теолошко-политичка расправа”, која ме је толико обузела саопштеним истинама, да сам посумњао на вас... То је ваше дело, зар не? Готово сам сигуран, јер су ми добро познате ваше теорије...
- БАРУХ: Ви сте, господине, нека историјска грешка. Политичар који жуди за истином!... Ко ме је данас потребна истина?
- ДЕ ВИТ: Свакоме ко се не мири са ропством духа, ко је прихватио Декарта... моћ разума, чињеница, науке...
- БАРУХ: Чуо сам о вама све најбоље – да сте као правник унапредили државне послове, а као математичар средили финансије. И да вешто пловите водама дипломатије...

- ДЕ ВИТ: На жалост, та пловидба се завршила насуканим бродом. На прагу смо новог рата са Француском. Паника је обузела људе, страх од жртава и разарања покреће уличну руљу, која мора имати кривца. Као шеф владе ја сам тај кривац. Припрема се урота против мене и мог брата, који је већ ухапшен под лажном оптужбом... Отуда моја предострожност...
- БАРУХ: Како може да вам помогне један мали оптичар?
- ДЕ ВИТ: С правом сте неповерљиви. У реду, не инсистирам на вашем признању да сте аутор политичке расправе... Под претпоставком да сте то ипак ви, дошао сам да вам изразим своје дивљење и да вам понудим државну пензију, док још то могу... Такав ум треба подржати...
- БАРУХ: Ја сам, господине, “најбогохулнији човек”, “најгрешнији”, “најопаснији”, “јеврејски отпадник – хришћански уљез”, “инкарнација сатане”, “принц атеиста”!... Зар не ризикујете много својом понудом?
- ДЕ ВИТ: Свестан сам онога што чиним. То сматрам својом дужношћу. Дакле, прихватате ли..?
- БАРУХ: Не, господине заступниче. Не прихватам. Природа се задовољава малим, а кад она то може, могу и ја. Ја сам као змија која с репом у устима затвара круг. Зарађујем довољно за кров над главом и залагај хране. Више ми није потребно.
- ДЕ ВИТ: Али, ви заслужујете почаст!
- БАРУХ: Почаст државе има једну лошу страну: човек мора да прилагођава живот према вољи и мерилима других људи, нарочито оних горе, и да се клони свега чега се они клоне. Мало је места на овом свету за филозофе. А једина трајна срећа за тај сој лежи у слободном мишљењу, у трагању и радости разумевања...
- ДЕ ВИТ: Понекад се питам шта је важније: слобода или сигурност? Зар руља на улицама вапи за слободом? Не, већ за пуним трбухом, макар и под влашћу туђина.
- БАРУХ: Ипак, држава мора да ослобађа људе страха, да их пусти да се слободно користе умом.

- ДЕ ВИТ: Ви говорите о демократији, слажем се с вама.
- БАРУХ: Демократија, пак, има само једну слабу страну; склона је да моћ даје просечним људима. А просечни су похлепни, сујетни и нетрпељиви...,
- ДЕ ВИТ: Господине Де Спиноза, смем ли да вас нешто замолим као пријатеља?
(Устаје, спрема се да пође)
- БАРУХ: Свакако.
- ДЕ ВИТ: Дозволите ми да вам малим прилогом помогнем да наручите нову одећу?
- БАРУХ: Човек не постаје бољи у финој одећи. Неразумно је да се тако безвредна ствар као што је човек покрива скупоценом тканином.
- ДЕ ВИТ: Одбијате ме?... Ипак, хвала вам што сте ме примили... Да ли ћу бити сувише нескроман ако вам понудим своју руку као руку искреног пријатеља?
- Барух са осмехом, срдечно, стишине људима руку.*
- ДЕ ВИТ: Желео бих да се понекад сретнемо. Од вас човек може много да научи.
- БАРУХ: Дођите у свако доба. Може вам се, међутим, догодити да будете неми посматрач мог посла. Радим на новом телескопу, који ће се такмичити са оним господина Њутна..
- ДЕ ВИТ: Писаћу вам. Довиђења.
- Де Вит се наклони и хитро изиђе, мимоишавши се на вратима са Мејером.*
- МЕЈЕР: Била ми је част, господине државни заступниче...
(Баруху, пошто остану сами)
Шта је хтео?
- БАРУХ: Понудио ми је новац, пензију.
- МЕЈЕР: И?
- БАРУХ: Прошао је исто као онај трговац Де Фрис, који је намерио да ми тестаментом остави баснословну имовину. Бродове, куће, стоваришта робе, новац, чак екипаж са коњима, црну послугу из Африке! Замисли мене у том циркусу!
- МЕЈЕР: Одбио си?!... За име света, Бенедикте, како ћемо да оснујемо тајно филозофско друштво, како ћемо штампати твоју “Етику” – то величанствено дело о људском поштењу, како без новца?

- БРУХ: Никако. “Етика изложена геометријским методом” сачекаће моју смрт. А онда ћеш је ти већ некако објавити... Сад би ионако било сувише опасно...
- МЕЈЕР: Тебе би требало оженити, макар силом. Жена би ти улила мало смисла за практичност..
- БРУХ: Тачно. Сваки човек који живи без жене, живи без радости, без благослова, без добра. То стоји у Талмуду.
- МЕЈЕР: Никад се ниси запитао шта је са Кларом Ван ден Енден?
- БРУХ: Не. Ко то беше...
- МЕЈЕР: Девојка коју си волео, Бенедикте!
- БРУХ: Је ли?... Ко би то рекао..
- МЕЈЕР: Тераш шегу са мном. Спала је на ниске гране. Њеног пустог оца обесили пред Бастиљом, зато што је сковао заверу против Луја Четрнаестог.
- БРУХ: Тај јадни, срчани фантаст! Гост са неке друге планете!
- МЕЈЕР: Судбина се поиграла и са њеним свекром, старим Керкринком. Лисне ваши нападе његове заседе лала, као куга. Није преживео финансијску катастрофу. Клара је сада обична сиротица.
- БРУХ: Жао ми је што то чујем.
(Сасвим озбиљно)
Шта мислиш, да јој пошаљем неку форинту од моје зараде? Да ли би јој ти однео..?
- МЕЈЕР: Потпуно си луд! Луди филозоф! Сад је доста. Нећу!
- БРУХ: Онда ћу пронаћи неки други начин.
(Тешко се закашље)
- МЕЈЕР: Доврага, Бенедикте... Не пијеш лек!...
- БРУХ: Ти знаш какав лек очекујем од тебе. Лек од живота.
- МЕЈЕР: Нећу да слушам о томе.
- БРУХ: Мораћеш... једном, Лодевиче... Мораћеш то да ми учиниш...
(Кашље)

Затамњење.

СЛИКА 10.

Граја разјарене уличне светишине нарастиа неколико иренушака, пре него што светлост обасја исти радни и живошни просиор Баруха де Синозе. Прошло је неколико месеци. Пала је ноћ, о чему сведочи уиљени свећњак. Барух седи. Улази Лодевик Мејер, носећи свијушак харишје.

МЕЈЕР: Стигло је писмо из Хајделберга... адресирано на велеученог доктора Бенедикта де Спинозу. У њему је позив славног универзитета којим ти кнез палатински нуди катедру филозофије! ... Видиш, освојио си интелектуалну Европу, упркос свим нападима и анатемама... Обећавају ти најпотпунију слободу филозофирања.

БАРУХ: *(Гуши се од кашља)*
... Позната ми је та слобода, која као птица кад-тад удари о бедем. Љубав према спокојству шапуће ми да и то одбијем. Стигле су ме године, Лодевиче...

МЕЈЕР: Тек ти је четрдесет и пета!

БАРУХ: Све сам болеснији и немоћнији.

Граја разјарене ђомиле на улици нагло се појача. Сасвим је близу. Одјекне ломњава неких враћа.

БАРУХ: Шта се то данас дешава, Лодевиче?... Ваљда није погром Јевреја?

МЕЈЕР: Одмах ћу да сазнам...

БАРУХ: Couste, amice! Опрезност!

Мејер изиђе. И док иреићећи повици бивају све гласнији, Барух почне да се збуши, да кркља... Падне на под... Мејер се убрзо враћа. Уиљени се кад га зашкне на под; помогне му да устане и доведе га до столице.

МЕЈЕР: Бенедикте!... Шта је с тобом?... Дођи овамо!...

БАРУХ: *(Примири се; слабим гласом)*
Шта си сазнао?... Хоће нашу крв, је ли, протерују нас опет! А ја сам за то крив...?

МЕЈЕР: Јан Де Вит, твој истински пријатељ, и његов јадни брат Корнелијус...

БАРУХ: Шта им се догодило? Реци!

- МЕЈЕР: Разјарена гомила продрла у градски затвор док је Јан био у посети брату...
- БРУХ: Растргли их?!...
(*Јекне болно*)
Безумне звери, варвари...!
(*Придигне се с намером да крене к враишма*)
- МЕЈЕР: (*Прејречи му љуи*)
Изгубио си присебност! Не идеш никуд!... Из Амстердама је стигла дојава да си Де Витов штићеник...
- БРУХ: Нисам ја ничији!...
(*Ојађено*)
Завапио бих над телом тог часног родољуба, као Антоније над мртвим Цезаром,

Граја на улици јењава и ускоро пресјане.

- МЕЈЕР: Чујеш, одлазе. Рекао сам им да ниси ни државник, ни политичар, већ смерни филозоф.
- БРУХ: Што за њих значи исто што и безопасна будала!
- МЕЈЕР: На жалост.
- БРУХ: (*Кашље*)
Да ли сам узалуд живео, Лодевиче...?
- МЕЈЕР: Нипошто. Не смеш себе да оптужујеш.
- БРУХ: Не одричем се ни једне своје мисли, ни једне речи.. Као жетелац био сам срећан у сакупљању плодова. Питам се да ли ће ме људи једном схватити?
- МЕЈЕР: Већ те схватају. Засут си писмима, признањима.
- БРУХ: Замисли, молим те, Лодевиче... Француски краљ ми нуди доживотну пензију, ако једну своју књигу посветим његовом величанству! Грабежљиви насилник! А не пада му на памет да се повуче из освојеног југа наше земље. Убица!
- МЕЈЕР: Велики Лајбниц хоће да те посети..
- БРУХ: Нико није успео да ме лиши израиљског порекла на које сам поносан, нити да ми одузме бога, истинитог бога који је вазда активна природа – натура натуранс... Учинићеш ми последњу услугу?
- МЕЈЕР: Зашто последњу, забога!?

БАРУХ: *(Гуши се)*
 ...Зато... што је... последња...
(Дође до стола, узме свежањ папира повезан врџом и помери га према Мејеру)
 Ово је рукопис моје “Етике”... Предаћеш га амстердамском издавачу, Јану Риверцу... Обећај!

МЕЈЕР: Хоћу, разуме се.

БАРУХ: Хвала ти.
(Поново га сипојадне напад, сада јачи него раније; покрне и ухвати се обема рукама за сто)
 ... Молим те, молим те, Лодевиче, дај ми...

Мејер се колеба, окреће главу на другу страну. Барух се домогне једне од столица, држи се за наслон. Борећи се за ваздух, кркља...

БАРУХ: *(Преклиње, промуклим гласом)*
 Молим те... Хоћу лек од живота. Потребан ми је лек од живота...

Мејер извади бочицу из џепа и сипусти је на столицу. Онда приђе Баруху и снажно га загрли. Осипају иако неколико пренуцака. Мејерова рамена се пресу. Он се најзад измакне и оборене главе брже-боље изиђе из собе. Барух поије ошров и седне...

БАРУХ: Тако... Добро је.. Смрт није ништа, Лодевиче... Само промена модуса материје... Хвала ти... Хвала... Бочица падне на под.

Затамњење.

КРАЈ